

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

З ЛИСТУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ КОРОЛІВ У ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ

1700 – 1721 рр.

(Публікація Хокана ХЕНРІКССОНА, переклад Ольги ЦИГАНОК,
коментар Олександра ДУБИНИ)

До даної публікації увійшли два листи, віднайдені шведським істориком-архівістом Хоканом Хенрікссоном.

Перший з них – лист молдавського господаря Антіоха Кантемира, написаний в Яссах і датований 14 жовтня 1706 року.

Другий – написаний Пилипом Орликом у м. Штральзунд і датований 20 квітня 1715 року.

Перший лист написаний польською мовою; другий – макаронічною (сумішшю польської і латини).

Отже, читаємо переклади:

I.

Найясніший і непереможний королю,
Пане, Пане мій ласкавий!¹

Прийшов мені наказ Вашої Королівської Милості, аби до справи можновладного його милості пана Мазепи, гетьмана найяснішого військ запорізьких царя його милості Московського мав особливу повагу, чого не лише з обов'язку дотримання договору між монархами, але також особливо з Панської Вашої Королівської Милості [?], з усім завзягтам буду прагнути, щоб до усіх його милості бажань ставитися з особливою повагою, скільки б його милість не звертався до мене за підтримкою. По тому, доброго здоров'я і успіхів Вашій королівській Милості від Пана Бога бажаючи, ласці Вашої королівської милості віддаю себе.

Найяснішого Монарха Вашої
Королівської Милості Найприхильніший Слуга
.....[підпис]

В Яссах, 14 жовтня 1706 р.

II.

Найясніший Його Королівській Величності Польщі,
моєму ласкавому пану

Найясніший королю, мій ласкавий пане!²

Провіщала мені це плекана надія, «прозорлива [в бідах] душа»³, що мав я при своєму прибутті у ці тутешні краї, після принесення присяги на вірність, [сподіватися], що повірила [мені] Ваша Королівська Величність, мій ласкавий пан, однак, як бачу, «часто обманюється надія у зроблених передбаченнях»⁴, коли й мої очікування обманув протилежний результат і позбавив, здавалося б, [такого близького] дуже щасливого споглядання Вашої Королівської Величності, від чого мушу сумувати над своїм нещасливим жеребом. Щоб компенсувати, однак, зневажене щастя, пером, як заміником, стаю туди, «куди не можна йти його господареві»⁵, а більше, як і належить,

припадаю до ніг Вашої Королівської Величності, пана мого милостивого, покійно прохаючи, аби мене Ваша Королівська Величність як такого, який незаплямовану жертву підданської вірності разом із життям і долею і до того ж з усім чим завгодно, що може бути за це дорожче і миліше, присвятив себе бажанням і гідності Вашої Королівської Величності, не захотіла позбавити своєї батьківської опіки, ласки й протекції, до якої із сім'єю моєю, коли й зараз мандрівець у чужій землі, звертаюся, цілуючи також священним поцілунком хоробру руку Вашої Королівської Величності, залишаюся відданим усією душею

Вашої Королівської Величності
вірний підданий

і
найнижчий слуга

Філіп Орлик Г[етьман] В[ійська] З[апорізького]

У Штральзунді, квітня 20 1715 р.

I.

Лист молдавського господаря Антіоха Кантемира до Августа II доповнює поки що доволі фрагментарну картину зовнішньої політики Мазепи на південному напрямі, зокрема, стосовно Молдови й Валахії. Відомо, що старший з братів Кантемирів, Антіох, ще у перший період свого перебування при владі (1695 – 1700 рр.; вдруге – 1705 – 1707 рр.), продовжуючи політику своїх попередників, виношував плани за допомогою Московії позбутися залежності від Османської імперії. Так, у 1700 році він встановив таємні відносини з Московським царством. У шифрованому листі, направленому Петру I, «він просив царя взяти Молдову під свій захист і ручався: якщо російські війська вступлять у її межі, князівство перейде на бік Росії»⁶. У 1706 році молодший з Кантемирів – Дмитро, перебуваючи в Константинополі, познайомився з московським послом П. А. Толстим і став виконувати секретні доручення російського дипломата⁷. Брати Кантемири взяли чіткий курс на союз із Московією.

Мазепа постійно тримає руку на пульсі відносин з Молдовою. У жовтні канцлер Г. І. Головкін повідомляє його про приїзд до Москви посланця від молдавського господаря⁸. Далі серед документів російського Посольського приказу маємо такий, датований осінню 1706 року:

«1706-го ноября в 28 день явился в государственном Посольском приказе с проезжим листом волоского* господаря гречанин Иван Марков, а в роспросе сказал. Нынешняго-де 706-го году октября в 3 день послан он из Яс от волоского господаря с писмами ево к гетману и ковалеру Ивану Степановичу Мазепе. Да ему ж приказал волоской господарь на Москве купить про домашней ево обиход товаров, собелей и иной мяжкой рухледи, да особо сыскать купить же полонных шведов женского полу человека 4 или 5. И о том он и к гетману и ковалеру писал. И те, вышепомянутые, волоского господаря письма октября 20-го числа он в Киеве гетману и ковалеру вручил. И гетман и ковалер, приняв те письма, отпустил ево для тех покупок к Москве»⁹.

Можна припустити, що лист Антіоха Кантемира, який тут публікується, радше за все пов'язаний з приїздом до Мазепи посланця молдавського господаря. Якщо А. Кантемир датував свій лист за григоріанським календарем, яким користувалися в Польщі, то виходить, що він відіслав цей лист і свого емісара до Мазепи в один день. Ясно, що «м'який мотлох», за яким його нібито відіслав господар до Москви через Україну, був лише байкою, яку Іван Марков розповів у Посольському приказі. Навіть якщо Кантемир користувався старим юліанським календарем, то проміжок часу між двома згаданими вище подіями – зовсім незначний. Про яку ж «справу Мазепи» йшлося в даному листі? І що обговорювали український гетьман з емісаром молдавського господаря?

Після невдач першої половини 1706 року російська армія відступила до Києва. 4(14) липня туди прибув Петро I і живив заходів з укріплення міста, очікуючи на-

* Йдеться про молдавського господаря Антіоха Кантемира.

ступу шведського війська в цьому напрямі. Там, під час наради з Мазепою, Петро виклав свій план: у зв'язку з дуже ймовірним наступом у напрямку України послати на Волинь російські загони на чолі з Меншиковим, щоби там зустріти шведів. Гетьману належало приєднатися до царського улюбленця. Той царський наказ так і не був виконаний – може, в цьому відіграв певну роль Мазепа, який аж ніяк не хотів потрапляти під командування Меншикова. Але цілком імовірно, що, потрапивши у скрутне становище, Петро збирав усіх своїх союзників, зокрема, Августа II і Антіоха Кантемира. Може, йшлося про спільні дії союзників на Волині. Може, розглядався інший план дій.

Як би там не було, шведи вирушили до Саксонії, й Карл XII змусив Августа II 14(24) вересня (друга дата – по тодішньому шведському календарю) підписати Альтранштадтську угоду, в якій останній зрікся польської корони й своїх союзницьких зобов'язань по антишведській коаліції. Молдавський господар не міг знати про капітуляцію польського короля: той доклав чималих зусиль, щоб утаємничити своє приниження. Так, наприклад, Петро I дізнався про Альтранштадтську угоду десь на початку листопада (за старим стилем)¹⁰. Отже, лист А. Кантемира був написаний у порожнечу. Август II здався і не мав намірів продовжувати війну.

Лист, що публікується, підтверджує думку відомої петербурзької дослідниці – Тетяни Таїрової-Яковлевої про те, що «У гетьмана були ключі до донесень резидентів, він практично очолював увесь південний напрям зовнішньої політики, вів переговори з Молдавією, Валахією, здійснював контроль за подіями в Туреччині й Криму, контакти з грецькими ієрархами»¹¹.

II.

Лист Пилипа Орлика, датований 20 квітня 1715 р. точно адресований польському королю. Тільки от якому: Августу II чи Станіславу Лещинському? Серед невеличкої групи фахівців, що опрацьовувала цей документ, думки розійшлися.

Так, Хокан Хенрікссон, якому поталанило натрапити на цей лист в архіві Копенгагена, не має жодних сумнівів, що адресатом послання Пилипа Орлика був Станіслав Лещинський. Його аргументація базується на незаперечних фактах. Насамперед, послання Орлика зберігається в одній теці з листами ад'ютанта Карла XII – Станіслава Понятовського до Станіслава Лещинського, перехопленими данцями. Крім того, в цій же теці міститься значний масив польських листів, перехоплених данською адміністрацією. З технічної та географічної точки зору можливість перехоплення пошти данцями, що надходила зі Штральзунда до Пфальц-Цвейбрюккена, де перебував на той час Станіслав Лещинський, – беззаперечна. Та й те, що лист, про який ідеться, зберігається у копенгагенському архіві, – теж невідпорний аргумент щодо імовірного адресата.

З іншого боку, з точки зору політичної доцільності, написання вірнопідданського листа Пилипом Орликом, який докладав відчайдушних зусиль для утворення антиросійської коаліції, всіма забутому польському королю, кілька років до того відстороненому від влади, викликає певні сумніви. Тим паче, що, згідно зі слушною оцінкою Бориса Крупницького, «Орликова політика була, починаючи з середини 1712 р., головним чином скерована на те, щоб добитися згоди з Августом II і польськими магнатами саксонської партії в справі Правобережної України»¹².

Цю точку зору поділяє і сучасний український вчений – доктор історичних наук Тарас Чухліб. «Доки існувало переконання, що султан і хан допоможуть Орликові звільнити не лише спустошену Правобережну, а й Лівобережну Україну, гетьман співпрацював з турками й татарами... не пориваючи зі шведським королем. Але тільки-но можливість було втрачено, він звернувся до польського короля Августа II Сильного. У вересні [1713 р.] козацькі підрозділи вирушили на правобережні землі. Тим самим Орлик дуже хотів добитися від уряду Речі Посполитої дипломатичного визнання. Однак і це не допомогло гетьману втримати під своєю владою хоча б території Правобережжя. 22 квітня 1714 р. Османська імперія підписала договір з Річчю Посполитою, за яким Правобережна Україна остаточно відходила до володінь польсько-

го короля», – зазначає історик¹³. Сподіватися більше не було на що. І все ж, навіть у цій, здавалося б, безвихідній ситуації, Орлик міг здійснити відчайдушну спробу схилити Августа II до утворення антиросійської коаліції. Та чи існувала така можливість хоча б теоретично?

Так, існувала. Чудово обізнаний у тогочасній дипломатії, Пилип Орлик, напевно, знав про пропозицію Пруссії, яку вона зробила Франції у лютому 1714 року. Суть цієї пропозиції полягала в тому, щоб допомогти Швеції повернути частину її втрачених територій на основі укладення союзу з Августом II при ізоляції Росії. За це Пруссія хотіла отримати Штеттін (нині Щецин, Польща) і частину Померанії. Людовік XIV схвалив цей план і рекомендував

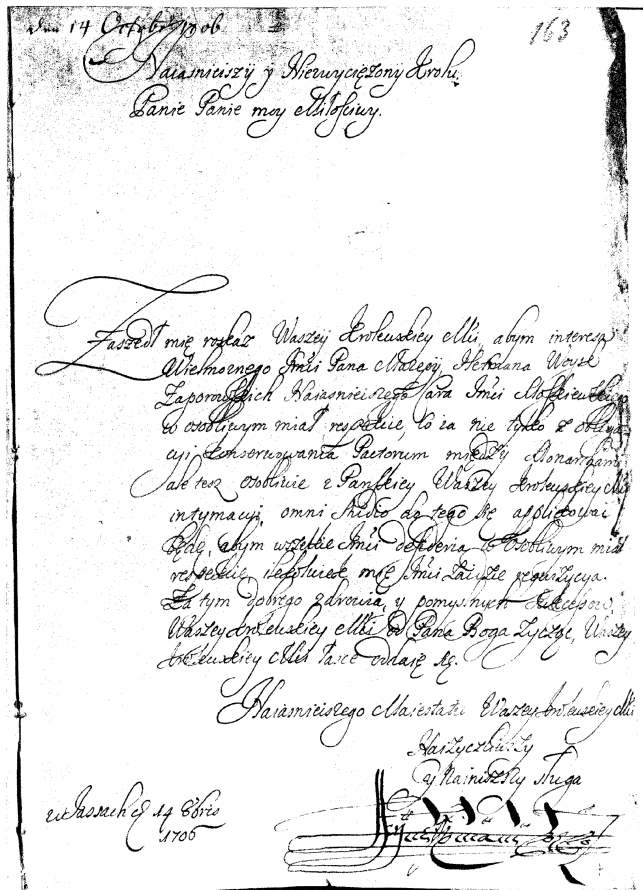
Карлу XII прийняти його. Проте гордий шведський король відкинув ці пропозиції¹⁴. Втім, варіанти ще залишалися. Орлик розумів їх малоімовірність і все ж...

Про душевний стан гетьмана в екзилі свідчать сповнені суму і розпачу цитати з класиків античної літератури. Він ще не знає, де отримає пристанище. Та просити у Станіслава Лещинського, який на той час також перебував у становищі вигнанця, «батьківської опіки, ласки й протекції», було, принаймні, дивно. Більш логічним було б звернення з таким проханням до Августа II.

Та у який спосіб лист Пилипа Орлика до Августа II міг потрапити до копенгагенського архіву? А якщо гетьман в екзилі насправді адресував своє послання королю у вигнанні, то це – акт небаченої тактовності.

Насамкінець, маємо в листі Орлика ще одну вельми цікаву деталь. А саме – зображення його особистої печатки. На сьогодні опубліковано два відбитки печаток П. Орлика: на його листі від 28 травня 1716 р. і на листі від 18 грудня 1719 р. його дружини Ганни¹⁵. Отже, перед нами третє, а за хронологією – перше зображення печатки гетьмана Пилипа Орлика. Датоване 20 квітня 1715 року.

1. Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden – 10026 Geheimes Kabinett – Loc.3619/05.
2. Rigsarkivet, København, Danmark – Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling – Opsnappede svenske breve fra Store Nordiske Krigs tid – vol 4.
3. Вергілій. Енеїда. X, 843.
4. Овідій. Героїди. XVII, 234.
5. Овідій. Скорботні елегії. I, 2. Цими словами поет, який перебував у засланні в місті Томи, напучував написану ним там книгу «Скорботних елегій», яку він відправляв у Рим.
6. Шорников П. Участие Дмитрия Кантемира в тайной войне против Османской империи // Русин. – 2008. – №1 – 2 (11 – 12). – С. 36.
7. Там само. – С. 37.
8. Таїрова-Яковлева Т. Иван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». К.: Кліо. – 2013. – С. 114.
9. Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах. Том III. 1673 – 1711. М.: Наука, 1970. Док. №74. – С. 241.
10. Голиков И. И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России. Том третий. М.: В типографии Николая Степанова, 1837. – С. 158
11. Таїрова-Яковлева Т. – Вказана праця. – С. 200.
12. Крупницький Б. Останні моменти перебування козаків на Правобережній Україні в 1714 р. / Ковалевська Ольга. Збірник «Мазепа»: Реконструкція видавничого проекту 1939 – 1949 років. К., 2011. – С. 66.
13. Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи. 1663 – 1713. К.: Києво-Могилянська академія, 2004. – С. 257.
14. Bain R. Nisbet. Charles XII and the collapse of the Swedish empire, 1682-1719. – New York : G.P. Putnam's sons, 1895. – P. 253.
15. Ситий І. Герб і печатка Пилипа Орлика // Генеалогічні записки. – Львів, 2011. – Вип. 9 (нової серії 3). – С. 34.

